

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-43>

УДК 338.46

СФЕРА ТУРИЗМУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

POST-WAR TOURISM: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Фастовець Оксана Олексіївнакандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет фізичного виховання і спорту України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6932-735X>**Fastovets Oksana**

National University of Physical Education and Sport of Ukraine

Стаття присвячена актуальним проблемам відновлення сфери туризму після завершення військових дій. Зазначено зростання основних показників сфери туризму світу після пандемії Covid-19 та зростання туристичних потоків до більшості країн Європейського регіону. Висвітлена наявність геополітичної нестабільності в Європі після повномасштабного військового вторгнення Росії на територію України. Розглянуто практики країн світу, які успішно вийшли з повоєнної кризи та швидко відновили туристичну сферу. Висвітлено досвід Хорватії, Ізраїлю, Кіпру, Єгипту у розвитку туристичного сектору в період пост-військових дій та конфліктів з сусідніми країнами. Визначені основні напрями відновлення сфери туризму після завершення військових дій в Україні. Запропоновані перспективні види туризму країни на сучасному етапі: лікувальний, екологічний, гірськолижний, гастрономічний та темний (dark) туризм на територіях, що були окуповані російськими військами.

Ключові слова: туристичні діяльність, відновлення після військових подій.

The article is devoted to highlighting the state of tourism development after the COVID-19 pandemic, which is considered the biggest economic and social crisis. Because of the global quarantine (border closures and other restrictions) for April 2020, 96% of all world destinations, including Ukraine, have introduced travel restrictions. The tourism sphere has been put on hold. However, a full-scale military invasion by Russia practically nullifies the development of tourism in Ukraine. Therefore, after the end of hostilities, it will be important to restore tourism. The purpose of the article is to consider examples of rapid recovery of tourism in countries affected by military conflicts and to find out the promising areas of tourism recovery for the Ukrainian tourist market. Theoretical basis for the study were statistical data of the European Tourism Commission, the State Agency for Tourism Development of Ukraine, scientific publications of Ukrainian researchers, data from the Internet. General scientific and special methods of scientific research: analysis, synthesis, generalization, comparison were used to solve the objectives. The paper examines examples of effective renewal of the tourism sector in countries after large-scale military conflicts. The experience of countries such as Egypt, Israel, Serbia, Croatia and Cyprus shows that once the conflict is over, both domestic and foreign tourism can recover as quickly as possible. Domestic tourism will develop through new content programs, primarily to the legendary places that resisted the aggressor, such as Bucha, Chornobaivka, Snake Island, etc. This kind of dark tourism will be in demand in both domestic and foreign tourist markets. However, it is very important to avoid mono-specialization of the foreign tourism market only in dark tourism. It is necessary to actively promote health, skiing, gastronomic and ecological tourism in the regions that remain outside the zone of occupation. The domestic market will actively develop varieties of relax tourism, helping to restore mental and physical strength, trips to places with outstanding history and traditions of Ukraine.

Keywords: tourist activities, recovery after military events.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 вважається найбільшою економічною та соціальною кризою нашого часу. Для сфери туризму глобальний карантин (закриття кордонів та інші обмеження) принесли безпрецедентне зменшення кількості поїздок. Станом

на квітень 2020 р. 96% усіх світові напрямки запровадили обмеження подорожей. Безсумнівно, що туризм став одним з найбільшим постраждалих секторів економіки. Негативного впливу зазнали все країни. Проте повномасштабне військове вторгнення Росії

унеможлиблює відновлення туризму на сході та півдні країни та змінює туристичну діяльність в центральних і західних регіонах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням актуальних проблем розвитку туристичної галузі в Україні займаються Герасименко В. Г., Любіцева О. О., Мальська М. П., Михайличенко А. І., Нездойминов С. Г., Смирнов І. Г., Сокол Т. Г., Ткаченко Т. І., Чепурда Г. М., Черниш І. В. Але глобальні зміни які відбулися в результаті пандемії та поглибилися внаслідок масштабного україно-російського конфлікту потребують пошуку напрямів подолання їх наслідків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд позитивних практик швидкого відновлення сфери туризм в країнах, що постраждали внаслідок військових конфліктів та з'ясування перспективних напрямів відновлення для українського туристичного ринку. Теоретичною базою дослідження слугували статистичні данні Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), Європейської туристичної комісії, державного агентства розвитку туризму України, наукові публікації українських дослідників, данні мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити до останнє десятиріччя було періодом безперервного зростання туристичного потоку. До початку пандемії COVID-19 чисельність прибуттів міжнародних туристів досягало 1,46 млрд осіб. В середньому зростання у період 2009–2019 рр. становило близько 5% на рік. Туризм перетворився на один з основних соціально-економічних секторів світу. Так у 2019 р. експортні надходження від туризму склали 1,7 трлн дол. США, що еквівалентно 7% загального експорту товарів і послуги. Прямий економічний внесок туризму становив 3,5 трлн дол. США в 2019 р, або 4% світового ВВП [1, с. 5].

У 2020 р. через обмеження введенні з метою подолання пандемії, міжнародний туризм повернувся на рівень 30 років тому. За даними ЮНВТО міжнародні прибуття зменшилися на 73%, з 1,5 мільярда до 402 мільйонів. Крім того, 1,1 трлн дол. були втрачені в експортних доходах від міжнародного туризму у 2020 р.

Європейська туристична комісія (ЕТС) у випуску щоквартального звіту «Тенденції та перспективи європейського туризму» зазначає, що відновлення повинно відбутися перед піком літнього сезону 2022 р., Заощадження споживачів, накопичені під час пандемії, підтримають попит на подорожі. За прогнозом

ЕТС, Європа цього року планує відновити 70% попиту на подорожі до періоду пандемії COVID-19. За 1 півріччя 2022 р. Болгарія (-8%), Сербія (-10%) і Туреччина (-14%) спостерігали найсильніше відновлення кількості туристів. Монако (-22%), Хорватія (-30%), Ісландія (-35%) і Словенія (-37%) – єдині напрямки, які надали дані за травень – також продемонстрували сильне відновлення.

З іншого боку, географічна близькість Латвії до Росії уповільнює відновлення туризму в країні після пандемії (-63%) після масового скасування бронювання готелів. Також Словаччина та Чехія також зафіксували падіння більше 50% [2]. Отже, військові дії на території України вплинули на процес відновлення економіки, який розпочався в 2021 р. В Європі фіксується проблема зростання вартості сировини та продуктів харчування. Військові дії обумовили корегування прогнозів відновлення економіки. В 2022 р. та 2023 р зростання прогнозують 3,1 %, тобто скореговане на 0,9 та 0,4 процентних пункти в порівнянні з попередній прогнозом, що було зроблено в січні 2022 р.

Пониження прогнозу глобального росту також пов'язане з високими темпами інфляції. Наприклад зростання американської економіки загальмується до 2,6% в 2022 р. Прогнозується, що ВВП Китаю зросте лише на 4,5% в 2022 р. (після його активного зростання у 8,1% в 2021 р.), що є підставою експертам переглянути у бік пониження на 0,7%. Це пов'язано з жорсткими заходами з контролю, що включала введення безперервної ізоляції у великих містах для стримування хвилі «омікрону» під час першого кварталу 2022 р. Крім того, значне зростання цін на сировину сприяло підвищенню виробничих витрат та негативно позначилося на експорті. Також зазначимо, що Європа прийняла значну кількість біженців з України. Цей показник на середину 2022 р. становив більше 6,3 млн осіб, переважно жінок та дітей. Основним напрямом є Польща, яка прийняла 3,4 млн [3].

Експерти очікують 10% скорочення економіки Російської Федерації у 2022 р. через безпрецедентні торговельні та фінансові санкції. Через масове зруйнування інфраструктури, переміщення населення та припинення економічної діяльності, економіка України в 2022 р. скоротиться на 30–50% [4]. Ускладнені перевезення між Європою та Азією за традиційними маршрутами з використанням територій або повітряного простору України

та Росії. Більш довгі маршрути передбачають високу транспортні витрати та посилюють навантаження на морські перевезення. Зафіксована нестача контейнерів для морських перевезень. За даними експертів Euromonitor International у 2022 р. через війну в Україні негативних наслідків зазнають деякі близькосхідні країни, що були найпопулярнішими напрямками з України та Росії – Єгипет, ОАЕ, Туреччина [5].

У світовій практиці існують приклади, коли після масштабних військових конфліктів сфера туризму країни швидко відновлювалася.

До таких країн відноситься Єгипет, для якого характерні високі темпи розвитку туризму завдяки наявності унікальних історичних пам'яток та особливостям морських узбережь Синайського півострова та провінції Хургада. Військові дії у 1967–1970 рр., розпочаті з метою повернення захопленого Ізраїлем Синайського півострову. Конфлікт було завершено у 1979 р. підписанням мирної угоди. Ізраїль вивів свої війська з Синайського півострова у 1982 році. Сфера туризму почала відновлюватися і уже 2019 р. Єгипет відвідувало майже 15 млн туристів, а частка туризму в економіці країни досягла 12%. Єгипет продовжує активно розвивати пізнавальні тури та відпочинок на узбережжі [6].

Після завершення конфлікту у Боснії та Герцеговині, що тривав у 1992–1995 рр., приріст туристичних потоків за офіційними даними 1995 р. склав 24% щорічно. За прогнозом Всесвітньої туристичної організації до 2020 р. Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. Вже у 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії та Герцеговини складав 10,5%. У м. Сараєво набув поширення так званий «темний» (dark) туризм. У місті були влаштовані меморіали загиблим, пам'ятник дітям, які загинули під час облоги міста, "троянди Сараєво" (воронки від снарядів, де загинули люди, залили червоною смолою). Також збереглася османська архітектура старого центру, численні музеї, готелі. При цьому місто тривалий час вважалося "меккою темного туризму" для іноземних відвідувачів, бо багато фасадів житлових будинків пошкоджені кулями або снарядами. Але такі локації "розбавлені" великою кількістю відновлених християнських храмів, мечетей, синагог, що створює у туристів образ духовного центру – "Єрусалиму Балкан" [7].

В Хорватії в 1990-х роках сфера туризму практично припинила працювати, проте після завершення військових дій розпоча-

лася інтенсивна піар-компанія країни та її туристичних «родзинок». Також відбувся розвиток ринку рейсів бюджетних авіаліній, бюджетного житла та запуск круїзних маршрутів. На території Хорватії розташовано понад тисяча островів, з яких 66 населені. Завдяки цій географічній особливості до країни потяглися туристи, які раніше були прихильниками грецьких островів. Хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори» за свою екологічність та чистоту. Про пляжні дестинації Хорватії писали іноземні видання, з'явилася інформація в соціальних медіа. Країною зацікавилися мережеві готелі, круїзні компанії, міжнародні туроператори. Швидке зростання туризму суттєво вплинуло на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи і генерують близько 15% ВВП Хорватії. Наприклад, у 2017 р. лише за період січень-серпень країну відвідали 15 мільйонів туристів. Це сприяло збільшенню інвестиції у розбудову прибережних готелів, ресторанів та інфраструктури для яхт. За даними Хорватського бюро статистики, до пандемії коронавірусу доходи країни від туризму росли на 11% щорічно. Хорватія повторила шлях Кіпру щодо уваги до медіа та масової реклами туризму в інших державах.

Кіпр пройшов шлях відновлення туризму після міжетнічного конфлікту між грецькими та турецькими громадами. Вже у 2018 р. країна прийняла рекордну чисельність відвідувачів – 3,8 млн при населенні в 1,22 млн. Частка туризму в економіці країни становила близько 18%. У 2021 р. приріст туристичного потоку в пікові місяці склав до 300% порівняно із 2020 р. Кіпр активно розвиває відпочинок на узбережжі, екологічні тури в центральній частині країни та морські круїзи до сусідніх держав.

Важливим прикладом країни, що зберігає свій туристичний статус під час постійних військових конфліктів із сусідами є Ізраїль. Туристичний бізнес Ізраїлю значно адаптувався до військової нестабільності. На туризм в Ізраїлі припадає 6,2% економіки. Найбільш популярні види туризму в цю країну – паломництво, медичний, культурний. У 2019 р. країну відвідали 4,5 млн туристів. Між тим, країна весь час знаходиться у стані військового конфлікту з Палестиною. Зараз зберігається протистояння між Ізраїлем та палестинцями, які проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі [7]. Кожне загострення військового конфлікту, подібно до травневого у 2021 р. в секторі Газа, позбавляє Ізраїль

близько 0,5% річного приросту економіки. У сфері туризму в цей період зникає дохід. Під час 50-денної війни в Газі – найтривалішої з 2009 р. – Ізраїль недорахувався кожного четвертого туриста і понад півмільярда доларів виручки. Проте туризм швидко відновлюється та залишається провідною галуззю економіки, на яку припадає 5% всього експорту та 6% зайнятості. Економіка країни адаптувалася до таких коливань. Структура формування ВВП Ізраїлю побудована таким чином, що дохід від однієї галузі економіки компенсує втрати від іншої.

Також показовим є досвід Грузії. Через військовий конфлікт в Південній Осетії між Грузією та Російською Федерацією у 2008 р. країна стала більш відомою серед іноземних туристів. Після завершення конфлікту до Грузії прийшли іноземні інвестиції для створення інфраструктури відпочинку на морському узбережжі. Також країна активно розвиває відпочинок в горах (в літку), гірськолижні курорти (взимку), еногастрономічний туризм [8].

Необхідно зазначити, що всі попередньо висвітлені негативні тенденції на іноземних туристичних ринках є значно меншими, чим ті, що трапилися із туристичним ринком України. Туризм в Україні практично нівельовано. Більшість готелів зруйновано повністю, зачищено або адаптовано під потреби житла для внутрішньо переміщених осіб. Багато туристичних операторів призупинило свою діяльність або зменшили кількість та географію маршрутів [9].

Державна агенція розвитку туризму (ДАРТ) запропонувала кілька напрямів відновлення туристичної сфери в повоєнний період. Планується розробка туристичних програм місцями військової слави ЗСУ. Зазначимо, що під час військових дій на карті України з'явилося багато міст та громад, які давали відсіч агресору: Харків, Маріуполь, Гостомель, Буча, Бородянка, Чорнобаївка, острів Зміїний тощо [10].

В подальшому активно розвиватимуться українські лижні курорти. Прихильників турів по крафтових виробництвах, унікальних виноградниках зацікавлять Карпати й Закарпаття.

Для поціновувачів дикої природи в Україні знаходиться велика кількість місць (Полісся, Національний парк «Прип'ять-Стохід», озеро Світязь на Волині, озеро Синевир на Закарпатті), де можливий розвиток екологічного туризму.

Для туристів з Європи та Америки, захоплених популярним зараз "urban exploration" (туризм, з метою дослідження територій і об'єктів, виробничого або спеціального призначення, а також будь-яких покинутих споруд) буде цікавими локації у великих українських містах.

Висновки. В країнах Європи зростання вартості відпочинку було пов'язане з загальною інфляцією та скороченням доходів населення після пандемії COVID-19. В країнах Східної Європи цей фактор посилювався через ризики поїздки до регіону де поблизу відбуваються військові дії. Також для Європейського туристичного ринку виникли додаткові загрози через втрати російського виїзного туризму завдяки проблемам з авіаційним сполученням, складностей для російських туристів з оплатою через економічні санкції, обмеженим доступом до іноземної валюти. Сфера туризму України, що також зазнала значних збитків через пандемію постраждала через широкомасштабне вторгнення Росії. В світовій практиці туризму існує багато прикладів швидкого відновлення сфери туризму після масштабних військових конфліктів. Створюється нова спадщина – "туризм пам'яті". Також після встановлення миру, спостерігатимуться нові тенденції туризму на внутрішньому ринку: зросте потреба в оздоровленні та рекреації (відпочинок біля моря, в горах, лісі); активно розвиватимуться види релакс-туризму, що допомагатимуть відновити психічні та фізичні сили; здійснюватимуться поїздки до рідних та знайомих місць, а також зросте зацікавленість до історії та традицій. Туристичний імідж України повинен не втратити рис полісферності. Не можна концентруватися у моносфері – наприклад туризмі для прихильників мілітарі, «темного» туризму, проте цей вид туризму набуде особливої актуальності у наступні роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. International Tourism Highlights, 2020 Edition. 24 p. URL: <https://www.e-unwto.org> (дата звернення: 24.07.2022).
2. Strong outlook for European tourism recovery but staff shortages and cost of living crisis loom. URL: <https://etc-corporate.org/news/strong-outlook-for-european-tourism-recovery-but-staff-shortages-and-cost-of-living-crisis-loom/> (дата звернення: 24.07.2022).

3. Война в Украине может помешать восстановлению туризма. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420802> (дата звернення: 24.07.2022).
4. Экономическое развитие. Экономика РФ сократится на 10 процентов, Украины – на 30–50 процентов. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/05/1424082> (дата звернення: 22.07.2022).
5. Drop in Russian Outbound Tourism to Remove USD7 Billion from Global Tourism. URL: <https://www.euromonitor.com/article/drop-in-russian-outbound-tourism-to-remove-usd7-billion-from-global-tourism> (дата звернення: 24.07.2022).
6. Egypt source markets. Arabian travel market series / January 2020. URL: [www.httpATM-Series-GCC-Source-Market-Egypt-January-2020](http://www.ATM-Series-GCC-Source-Market-Egypt-January-2020). (дата звернення: 24.07.2022).
7. Маджумар Ольга, Гончарова Катерина. Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html> (дата звернення: 22.07.2022).
8. Война в Южной Осетии нанесла удар по туризму в Грузии. URL: <https://www.dw.com/ru/-3594321> (дата звернення: 23.07.2022).
9. Як війна в Україні вплинула на європейський туризм? Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viyna-v-ukrayini-vplinu-la-na-ievropeyskiy-turizm> (дата звернення: 22.07.2022).
10. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. *РБК-Україна*. URL: www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html (дата звернення: 20.07.2022).

REFERENCES:

1. International Tourism Highlights, 2020 Edition. 24 p. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org> (accessed 24 July 2022).
2. Strong outlook for European tourism recovery but staff shortages and cost of living crisis loom. Retrieved from: <https://etc-corporate.org/news/strong-outlook-for-european-tourism-recovery-but-staff-shortages-and-cost-of-living-crisis-loom/> (accessed 24 July 2022).
3. Voyna v Ukraine mozhет pomeshat vosstanovleniyu turizma. [The war in Ukraine may hinder the recovery of tourism]. Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420802> (accessed 22 July 2022). (in Ukrainian)
4. Ekonomicheskoe razvitie. Ekonomika RF sokratitsya na 10 protsentov, Ukrainy – na 30-50 protsentov [Economic development. The economy of the Russian Federation will shrink by 10 percent, Ukraine – by 30–50 percent]. Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2022/05/1424082> (accessed 22 July 2022). (in Ukrainian)
5. Drop in Russian Outbound Tourism to Remove USD7 Billion from Global Tourism. Retrieved from: <https://www.euromonitor.com/article/drop-in-russian-outbound-tourism-to-remove-usd7-billion-from-global-tourism> (accessed 24 July 2022).
6. Egypt source markets. Arabian travel market series / January 2020. Retrieved from: <https://www.ATM-Series-GCC-Source-Market-Egypt-January-2020>. (accessed 24 July 2022).
7. Madzhumar Olga, Goncharova Katerina (2022). Povstati z ruin. Yaki kraini pislya viyni stali populyarnimi u turistiv. Rise from the ruins. Which countries became popular with tourists after the war. *RBC-Ukraine – PBC-Ukraine*. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html> (accessed 22 July 2022). (in Ukrainian)
8. Voyna v Yuzhnoy Osetii nanesla udar po turizmu v Gruzii. The war in South Ossetia dealt a blow to tourism in Georgia. Retrieved from: <https://www.dw.com/ru-3594321> (accessed 23 July 2022). (in Ukrainian)
9. Yak viyna v Ukraini vplinu-la na evropeyskiy turizm? [How did the war in Ukraine affect European tourism?]. State Tourism Development Agency Retrieved from: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viyna-v-ukrayini-vplinu-la-na-ievropeyskiy-turizm> (accessed 22 July 2022). (in Ukrainian)
10. Yak viyna zminit mandrivki Ukrainoyu pislya peremogi nad vorogom [How the war will change travel in Ukraine after the victory over the enemy] *RBC-Ukraine – PBC-Ukraine*. Retrieved from: www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html (accessed 20 July 2022). (in Ukrainian)